

Pók Attila
A MŰLT HATALMA

Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg —
 Savaria University Press, Szombathely 2018. 276 oldal

Pók Attila új tanulmánykötete részben továbbgondolja és elmélyíti a *Haladás bitele* című munkájának (2010) felvetéseit, részben pedig egy tervezett monográfia fogalmi, historiográfiai megalapozását nyújtja. A műben vizsgált s a szerző által már korábban is érintett témák rendkívül szerteágazóak: többek között emlékezetpolitikai vitákról, historiográfiai kérdésekről, tudomány és politika kapcsolatáról, a bűnbakkeresés pszichológiájáról, valamint a magyarországi progresszív politikai hagyomány problémáiról olvashatunk. A *Múlt hatalma* az 1989—1990 utáni magyar emlékezetpolitikát nemzetközi kontextusba helyező, hosszabb távú tudományos vállalkozás elméleti alapjait vázolja fel. A szerző érdeklődését meghatározták az utcanévek használatával foglalkozó akadémiai bizottság tagjaként szerzett tapasztalatai, továbbá historiográfiai és esztétörténeti orientációja. A bevezető oldalakon Pók Attila felhívja a figyelmet a tudományos munka intézményekhez kötött jellegére, és kiemeli két központ, az MTA Történettudományi Intézete és a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete szerepét, mint amelyek biztosították a kutatómunkájához szükséges feltételeket.

Érdekes először szemügyre venni a kötet címét, mert a szerző történelemmel kapcsolatos nézeteiről árulkodik. A múlt hatalma azt jelenti, hogy bizonyos múltbéli események vagy eszmék már önmagukban is komoly jelenformáló erővel bírnak, és behatárolják jelenbeli mozgásterünket (s valószínűleg ezért nem a *történelem hatalmáról* van szó, amely a múlttól folyó diskurzust jelenti), egyes kérdések elől tehát nem lehet kitérnie sem a tudósnak, sem a politikusnak. A 20. századi *traumatikus események, az európai integráció lehetősége, fejlődés és hanyatlás, háború és béke* olyan problémák, amelyek mellett nem mehet el a történész állásfoglalás nélkül. Így a múlt befolyása bénítóan hathat mind a tudósokra, mind a nemzetek közötti megbékélést szorgalmazó politikusokra. Gúzsba köti a magyarországi közéletet is, hiszen a mű tézise szerint a rendszerváltás után — szemben a szocialista egypártrendszer jövőorientáltságával — a múltba révedés és a múlt ideológiai lövészárkok mentén való értelmezése lett a döntő jelenség, akadályozva ezzel a szerző által pozitív értéknek tartott *társadalmi kobézió* kialakulását. Pók Attila azonban inkább optimizmusról tesz tanúbizonyosságot, szerinte ugyanis a történész pozitív értékekkel, tanulságokkal lehet gazdagabb a múlt tanulmányozása által. A múlt hatalma így nemcsak hátráltat, de a társadalom aktuális problémáira reagáló, felelős értelmiségiként fellépő történész számára irányt is mutathat. A múltból kiolvasható érték pedig a haladás hagyománya, amelynek hitelét a szerző szerint sem a posztmodern, sem a 20. századi háborúk nem tudták érvényteleníteni. Bár a cím a múlt (mint adottság) erejét demonstrálja, a könyv egyes fejezeteinek elnevezései („Bűnbakkeresők hatalma” vagy az „Emlékezés hatalma”) azt mutatják, hogy a szerző számol más tényezőkkel is, azaz nemcsak a múltnak, hanem a múlt interpretálóinak is hatalmuk van. Ezzel összefüggésben joggal mutat rá, hogy az értelmezők gyakran a szakmán túlról érkeznek (lásd a politológus Dániel Goldhagen vagy a szintén céhen kívüli Nemeskürty István esetét), s az *outsiderek* felvetései akár termékeny vitákat is generálhatnak szakmán belül és kívül.

A kötet elméleti alapállása szerint tehát a történész jelenbeli érintettsége nem hátrány, hanem előny, ami ráadásul — *tanulságok* megfogalmazása által — nevelői szempontból kamatoztatható. A történelmi szerep ilyen értelmezésének hosszú tradíciója van, a Gustav Droysen által írt *Historika* elsősorban a „didaktikus ábrázolás” címszó alatt taglalja ezt az elbeszélési formát, de a történetírás történetében a legkülönbözőbb módszertani iskolák és politikai álláspontok képviselőinél is találhatunk példát a jelen és múlt tudatos összekapcsolására: említhető Robin G. Collingwood gondolata, aki szerint a történész jelenbeli tapasztalata nemhogy hátráltatja, hanem egyenesen

jobbá teszi tudományos munkáját. Ezt szem előtt tartva nem véletlen, hogy Pók Attila elismerően ír Jörn Rüsenről, aki a historizmus egyik legjelentősebb kortárs német értelmezője/követője, és aki szerint a tudomány racionális módszere és a tudós jelenbéli érintettsége nem zárják ki egymást. De a szerző példaértékűnek tartja Hankiss Elemér munkásságát is a tudós és tárgya között lévő érzelmi kapocs miatt.

Az eddig taglalt problémákhoz két dolgot tennék hozzá. Egyrészt érdemes megjegyezni, hogy létezik olyan tudományfelfogás is, amely a tudományos munkát szembeállítja az értékközvetítő, nevelő funkcióval, vagy legalábbis elválasztja a kettőt egymástól. A struktúratörténészek és általában a szcientista paradigma történészei például nem törekedtek/törekednek értékek megfogalmazására. Persze nyitott kérdés, hogy mennyire sikerült e tudósoknak kivonni magukat — a szerző fogalomhasználatával élve — a múlt hatalma alól, tekintve, hogy a szcientizmus egy bizonyos változatát művelő kliometria ma már klasszikusnak számító képviselői, Róbert W. Fogéi és Stanley Engerman annak ellenére is komoly közéleti vitát generáltak az amerikai rabszolgasággal kapcsolatos munkájukkal, hogy tudományos fellépésüket, illetve módszerüket teljesen mentesnek gondolták a morális aspektusoktól.

Másrészt a történelemnek a társadalmi kohézió érdekében való instrumentalizálása óhatatlanul bizonyos narratívák háttérbe szorításával jár, ha pedig egy mesternarratíva mögött elegendő hatalomkoncentráció áll, akkor tudomány és politika szereplőinek viszonya rendkívül egyoldalúvá válhat. Pók Attila egyébként számol ezzel a problémával és hipotézisként felveti, hogy a nagy narratívák elnyomhatják a partikuláris múltfelfogásokat, így a domináns emlékezetpolitika a kezdeti céljával szemben éppen ellentétes hatást érhet el, mert a pluralizmus felszámolásával inkább gyengíti a társadalmi kohéziót. Itt viszont az a kérdés merült fel jelen sorok szerzőjében, hogy történelemszemlélet terén vajon szükséges-e (történészként), sőt lehetséges-e (akár történészként, akár történelemtanárnként) egy bizonyos társadalmi egység kialakítása?

A könyvben közölt politika- és eszmetörténeti tanulmányokról általában véve elmondható, hogy sokoldalú történeti érdeklődést tükröznek, valamint bőséges hazai és külföldi szakirodalomra támaszkodnak. A szerző olyan kérdéseket elemez, mint például a Liszt Ferencről és Tisza Istvánról szóló politikai viták, az első világháború értelmezésének tendenciái, a marxista történészműhelyek helyzete, az eszmetörténet-írás ágai, valamint a bűnbakkeresők (és -találók) a magyar történelemben. Historiográfiai szempontból külön kiemelem az első világháború értelmezéseit áttekintő tanulmányt. A világháború történetírásában jól nyomon követhetőek a történettudományban általánosan végbement változások: a témával kapcsolatban kezdetben politikai céllal összeállított diplomáciai forráskiadások születtek, majd politika- és diplomáciatörténeti munkák láttak napvilágot, utána társadalomtörténet, végül kultúrtörténet, pszichohistoria (például a *shellsbook* hatásának kutatása), a társadalmi nemek (gender) története és a mikrotörténet kerültek előtérbe. Különösen pozitív üzenete van a szerző azon eljárásának, hogy más tudományágak felvetéseit is igyekszik bevonni a múltrol való gondolkodás folyamatába. Hatással volt rá egyebek mellett a pszichológiát és történelmet együtt művelő Peter Gay, aki Freudot kifejezetten történelempárti tudósként mutatta be *Freudfür historians* című könyvében.

A pszichológiai-politikai felvetésekhez tartozik a mű egyik leghangúlyosabb egysége, amely a bűnbakkepzés esettanulmányaiból áll. Míg a *Bibliabn'a* mindenki tudja, hogy a bűnbak ártatlan, és a közösség még hálás is neki a bűnök átvállalásáért, a modern bűnbakok gyakran ördögire stilizált figurák, mondjuk, rejtőzködő, konspiráló szabadkőművesek. A bűnbakra való társadalmi igényt a szerző nem devianciaként könyveli el, mint amiből ki kéne „gyógyítani” egy nemzetet. Úgy látja, minden közösségben megvan az igény az elszenvedett krízisek ily módon történő (egyetlen okot vagy személyt előtérbe állító, leegyszerűsítő) magyarázatára, s ettől a logikától egyik politikai tábor sem mentes. A történész ilyen körülmények között annyit tehet, hogy feltárja a bűnbakkeresés mechanizmusait, s történetírásával az empátia kialakulását szorgalmazza. A vonatkozó írásokból

kiderül, hogy nemcsak konkrét személyek (Tisza István, Károlyi Mihály), hanem társadalmi csoportok és intézmények is kerülhetnek a bűnbak szerepébe: a társadalmi reformok elmaradásáért a régebbi korok történetírói például a Monarchia bürokráciáját tették felelőssé. Mint a legtöbb történeti témáról, úgy a bürokrácia szerepéről is viták zajlanak — Pók Attila hozzászólása, hogy újabb osztrák kutatások szerint a bürokrácia nem az egyént elnyomó, áttekinthetetlen intézményrendszer volt, hanem sok esetben az egyén és állam közötti (olykor egészen önálló) közvetítő, amely az abszolút elnyomást akadályozhatta meg.

Részben a bűnbak problematikájával függ össze a könyv posztmodernnel kapcsolatos álláspontja is. A bűnbakkeresést a nagyobb nemzeti és más történeti narratívák sokkal inkább lehetővé teszik (hiszen a bűnbak éppúgy átfogó történelemértelmezést kínál), mint a kulturális relativizmussal jellemezhető és a mester-elbeszéléseket kritizáló posztmodern gondolkodás. A szerző felvetése szerint „jobb ma egy bűnbak, mint holnap a teljes relativizmus”, azaz lehet, hogy megkéne hagyni az átfogó nemzeti vagy európai szintézisek érvényét (esetleg a progresszió hagyományának elbeszélhetőségét), így ezzel együtt szükséges rosszként a bűnbakképzés lehetőségét is, mintsem hogy az értékek viszonylagosságát fogadnánk el. Nem a vita eldöntésének, mindössze árnyalásának szándékával teszem hozzá, hogy a posztmodern szerepének értékelését, meghatározását nagyban segítheti, ha a jelenséget historizáljuk, azaz megkíséreljük a különböző, egyébként a történetírói praxisban változó módon és mértékben érvényesülő „alakjainak” feltérképezését, valamint előzményeinek bemutatását. Diskurzustól függően ugyanis más és más lehet a helye, ezzel együtt az értéke a posztmodern felfogásoknak és az irányzat által befolyásolt törekvéseknek, így többek között a mikrotörténetnek, történeti antropológiának vagy a társadalmi nemek történetének, amelyek például a nemzeti narratíva aktuális dominanciájával szemben figyelemreméltó szemléletmódbeli és módszertani újítást képviselnek.

Összegezve a leírtakat, úgy gondolom, hogy a kötetben Pók Attila következetes marad ars poeticájához: aktuális és fontos témákat dolgoz ki, miközben határozottan állást foglal és vitára buzdít. Teszi mindezt a külföldi szakirodalom hasznosításával és orientációs igénnyel más tudományok felé. Megfogalmazásai pasztikusak (a szerző például „aknamezőként” írja le a tudományok közötti határokat, a normativitás nélküli modernitás fogalmát pedig a koffeinmentes kávéhoz hasonlítva) és könnyen érthetővé teszik az általa tárgyalt jelenségeket, erre pedig a téma összetettségét tekintve nagy szükség van. Mindennek tükrében elmondható, hogy a szerző az emlékezetpolitikák összehasonlításáról tervezett tudományos vállalkozását kellően megalapozta, saját pozícióját e diskurzusban pedig határozottan kijelölte.

Törő László Dávid